

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК МЕХАНІЗМ КОНСТРУЮВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**LEGAL IDEOLOGY AS A CONSTRUCTIONS MECHANISM OF THE LEGAL STATE**

**Маркович Х.М., асистент
кафедри цивільного права та процесу**

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Статтю присвячено комплексному теоретичному дослідженню ролі правової ідеології у формуванні правової держави. Особливу увагу приділено ідеї правової держави як гаранта дотримання основних демократичних принципів. Розглянуто ідеологічні орієнтири розвитку цінностей та ідеалів, які впливають на правову політику держави. Показано, що правова ідеологія виступає основою системи державних і громадських інституцій та самостійним чинником державотворення. Вона зображає стан правової системи, основні здобутки юридичної науки та бажане правове майбутнє. У статті розглянуто практичну значущість правової ідеології у продукуванні демократичних цінностей і визначенні цілей правового розвитку держави. Встановлено, що правова ідеологія виступає важливим складником сучасної публічної сфери життя. Вона поєднує систему цінностей, ідей, принципів, програм, концепцій, які впливають на формування та вдосконалення правової бази. Наголошено, що правова держава повинна мати розвинену правову ідеологію, яка виражає інтереси народу, нації та суспільства загалом. Головна увага звертається на права людини та систему їхніх гарантій як рівня розвитку свободи та демократії в суспільстві. Є підстави констатувати, що статус правової держави детермінує високий рівень соціального захисту кожного громадянина без дискримінації за будь-якою ознакою. Наголошено на важливості індивідуальної та суспільної моралі для формування правової держави. Регулювання правових відносин на основі моральних ідеалів вказує на підвищену моральну цінність права. Доведено, що центральне місце в правовій державі повинне належати людині, її правам та інтересам. Основною метою державної правової політики виступає абсолютне гарантування та захист прав і свобод людини. Констатовано, що для створення ефективних засобів захисту цих цінностей необхідною є активна діяльність органів державної влади, громади й кожного особисто. Доведено, що правова ідеологія сприяє розвитку демократичних інститутів сучасної правової держави та визначенню концептуальних засад майбутнього правового розвитку.

Ключові слова: правова ідеологія, правова держава, правова політика, права людини, демократія.

The article is devoted to a comprehensive theoretical study of the legal ideology role in the legal state formation. Particular attention is paid to the idea of the legal state as a guarantor of basic democratic principles. Ideological guidelines for the development of values and ideals that influence the legal policy of the state are considered. It's shown that legal ideology is the basis of the system of state and public institutions and an independent factor in state formation. It reflects the state of the legal system, the main achievements of legal science, and the desired legal future. The article considers the practical significance of legal ideology in the production of democratic values and defining the goals of state legal development. It is established that legal ideology is an important component of modern public life. It combines a system of values, ideas, principles, programs, concepts that influence the formation and improvement of the legal framework. It is emphasized the legal state must have a developed legal ideology that expresses the interests of the people, nation, and society as a whole. The main attention is paid to human rights and the system of their guarantees as a development level of freedom and democracy in society. There is reason to state that the status of a state governed by the legal state determines a high level of social protection of every citizen without discrimination on any grounds. The importance of individual and public morality for the formation of the law rule is emphasized. Regulation of legal relations based on moral ideals indicates the increased moral value of the law. It is proved that the central place in the legal state should belong to the person, his rights, and interests. The main purpose of state legal policy is the guarantee and protection of human rights and freedoms. It is stated that to create effective means of protection of these values, the active activity of public authorities, the community, and each individual is necessary. It is proved that legal ideology contributes to the development of democratic institutions of the modern legal state and the definition of the conceptual foundations of future legal development.

Key words: legal ideology, legal state, legal policy, human rights, democracy.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні великого значення набуває необхідність ґрунтовного наукового переосмислення низки актуальних ідеологічних і правових питань щодо розвитку держави. Одним із них постає становлення правової держави, що неможливе без удосконалення інститутів і структур, покликаних забезпечити свободу, демократію, права та інтереси людини. Це складні проблеми, які вимагають не тільки інституціонально-правових змін, а й ідеологічної та моральної переорієнтації суспільства. На розв'язання цих завдань необхідне формування комплексу правових, соціальних, політичних, економічних засобів. Однак особливу роль у цій системі, на наше переконання, варто відвести ідеологічним засобам, а саме правовій ідеології. Наявність чіткого ідеологічного обґрунтування державотворчих процесів, світоглядних основ суспільного розвитку відіграє вагомий роль у визначенні національної стратегії щодо розбудови правової держави та демократизації суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників показав, що проблема побудови правової держави актуальна протягом усього історичного процесу та висвітлюється з моменту народження держави як особливої структури управління суспільними відносинами. Дослідженням правової ідеології та її функціонуванням у суспільстві

займалися такі науковці, як: М.С. Кельман, М.І. Козюбра, В.В. Костицький, В.С. Лісовий, Л.А. Морозова, І.В. Музика, О.В. Петришин, А.С. Романова, П.М. Рабінович, В.Л. Толстенко, Ю.С. Шемшученко та інші. Теоретичне підґрунтя нашого наукового пошуку становлять праці: В.Н. Бутиліна, І.Д. Варкальця, О.В. Грищук, А.І. Луцького, Н.П. Недохи, А.С. Романової, Т.О. Чепульченко.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні практичної значущості правової ідеології, її ціннісних пріоритетів, у забезпеченні прав і свобод людини та громадянина та формуванні правової держави загалом.

Виклад основного матеріалу. Ефективна діяльність держави як головного суб'єкта управління соціальними, правовими, економічними, політичними процесами значною мірою залежить від вибору науково обґрунтованих орієнтирів розвитку, цінностей та ідеалів. В останні роки на пострадянському просторі, зокрема в Україні, відроджується значення правової ідеології як конструювального елемента досконалої моделі правової держави. Процес її еволюції ґрунтується на верховенстві права, пріоритеті прав і свобод людини та громадянина, розподілі влади, належному рівні правової культури, морально-етичному потенціалі суспільства. Передусім варто висвітлити зміст поняття правової ідеології, що допоможе розкрити її роль у наповненні правового простору демократичними

цінностями. Н.П. Недоха розглядає правову ідеологію як суспільне явище, юридичну категорію, структурний елемент правосвідомості, складник ідеологічної функції держави, теоретичну основу державної правової політики [1, с. 301]. Погоджуючись із думкою науковця спостерігаємо, що основою правової ідеології як систематизованого знання є норма права, яка спрямована на регулювання суспільних відносин. З огляду на це правова ідеологія виступає необхідним і важливим складником сучасної публічної сфери життя. Вона поєднує в собі систему цінностей, ідей, принципів, програм, концепцій, які впливають на формування та вдосконалення правової бази. Правова ідеологія фактично зображає стан правової системи, основні здобутки юридичної науки та бажане правове майбутнє.

У сучасний період особливої актуальності набувають ідеї демократичної правової держави та інші концепції, пов'язані з реалізацією універсальних правових принципів. Це пояснюється закріпленням у Конституції України нових концептуальних положень правової політики, що відбивають ідеологію демократичної, соціальної, правової державності. Характерно, що правова держава повинна мати розвинену правову ідеологію, яка виражає об'єктивні правові потреби, інтереси народу, нації та суспільства загалом. Правову державу можна розглядати як важливу ідею, що входить у зміст правової ідеології сучасної держави, яка становить значну цінність у межах правової системи. Також про неї можна говорити як про елемент соціальної дійсності, на створення якої орієнтовано правові системи та їхню правову ідеологію.

Сьогодні для кожної держави, яка проголосила себе правовою, великого значення набувають розроблення та запровадження дієвих юридичних механізмів та гарантій забезпечення й захисту прав і свобод людини. З огляду на це ідеал верховенства права, як основна демократична цінність, став чи не одним із найважливіших світових орієнтирів. Ідея верховенства права виступає інтегруючим ідеалом сучасної правової держави, яка проєктується через визнання природних прав людини, популяризацію правової культури в соціумі. Спираючись на цей принцип, правова ідеологія держави формується на загальнолюдських цінностях, демократії, повазі до прав і свобод людини.

Роль правової ідеології у формуванні правової держави досліджував А.І. Луцький, наголошуючи на її безпосередній участі у продукуванні правових принципів. Окрім того, участь правової ідеології простежується у сприянні утвердженню режиму законності, стимулюванні правомірної поведінки індивідів, підтримці правопорядку в державі, обстоюванні й захисті громадянами своїх прав та інтересів. На думку науковця, українська держава тільки прямує до соціально-правового державного ладу, хоча чимало законодавчих норм відповідають європейським взірцям романо-германської правової сім'ї. Науковець показав роль правової ідеології у скеруванні країни до соціально-правового державного ладу, для якого характерними є функції: соціального захисту та забезпечення; забезпечення зайнятості населення; надання соціальних послуг; згладжування соціальної нерівності; проведення державної соціальної політики; правового забезпечення інтересів людини [2, с. 314]. Звичайно, це не весь перелік напрямів, які повинні реалізовуватися та функціонувати в правовій державі. Проголошення основних прав і свобод людини неможливо поза межами правової держави, оскільки вона відповідає перед громадянами за забезпечення свободи, недоторканності особи та її приватного життя, дотримання прав і законних інтересів кожного. Безперечно, для виконання однієї з головних функцій – забезпечення прав і свобод людини та громадянина, правова держава повинна володіти дієвою системою гарантій, які виступають показником зрілості правової свідомості населення та демократичності суспільства.

Правові гарантії прав і свобод людини містяться в різних галузях права, але фундаментальними для них є принципи гуманізму, справедливості, законності, рівності. Конституційно-правові гарантії виступають базисним гарантуванням прав громадян, за якими можна оцінювати реальність декларованих прав. Однак, попри гарантування широкого кола соціальних та громадянських прав і свобод, для особи важливий їхній зміст і характер. Це прямо залежить від правової ідеології, яку обирає держава для свого розвитку. Так само Т.О. Чепульченко, досліджуючи правову державу як гаранта дотримання основних демократичних прав людини, акцентує увагу на їхній непопущеності, соціально-правовій захищеності громадян, що забезпечується широкою системою гарантій, реальності судового захисту як найважливішого індикатора правового характеру держави та демократичності суспільства. Згідно з науковою позицією автора, тільки держава, яка спроможна максимально забезпечити захист прав людини та зробити його своєю пріоритетною функцією, може називатися правовою [3, с. 110]. Це свідчить про те, що в основу ідеї правової держави покладено права і свободи людини, а ставлення держави до них є показником рівня розвитку свободи та демократії в суспільстві. Особа повинна бути впевненою в захисті своїх прав у будь-якій сфері суспільних відносин. Безперечно, проблема реалізації та захисту суб'єктивних прав є не тільки правовою. Вона тісно корелює з економічним становищем суспільства, рівнем розвитку демократії, духовним потенціалом. Основу правової держави повинні становити загальнолюдські цінності, демократичні принципи, нові погляди та підходи до правових явищ, раціональне поєднання інтересів особи, суспільства та держави, зважаючи на принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю. Це сприятиме розвитку демократичних інститутів і процвітанню держави в усіх сферах. Змушені визнати, що не досить тільки проголошення держави демократичною, важливим є забезпечення діяльності всіх її правових інститутів реальними гарантіями демократизму. У цьому аспекті поняття демократичної держави нерозривно пов'язане з поняттям правової держави.

Варто зазначити, що в наукових джерелах концепт демократії розглядається різнобічно, зокрема як система особливих політичних і правових інститутів, як процес реалізації демократичного ідеалу. Проте, зважаючи на етимологію цього поняття, потрібно зазначити, що феномен демократії пов'язаний не тільки з владою, а й зі суспільством. Однією з основних цінностей демократії вважаємо обмеження державної могутності щодо громадянського суспільства, а звідси – гарантування пріоритету прав людини над правами держави. Тому погоджуємося з думкою Б.І. Стахури щодо потреби встановлення правильних і гуманних взаємин між державою та особою шляхом створення громадського союзу, побудованого на праві та законі. Першоумовою такого союзу є налагодження правового механізму захисту людини від порушення її прав [4, с. 49]. На функціональній взаємодії людини й держави акцентує увагу А.С. Романова. На цінну думку науковця, саме злагоджена дія державного суспільства є запорукою формування правової держави. Останню автор розглядає як середовище гармонійного існування людини, у якому необхідно, щоб усі, зокрема й держава, дотримувались законів, які повинні відповідати вимогам права та правам і свободам людей. Тому дослідниця цілком слушно називає безумовне дотримання невіддільних прав і свобод людини, які є «над» будь-яким нормативно-правовим актом держави, першим принципом правового стану держави [5, с. 215]. Є підстави констатувати, що статус правової держави детермінує високий рівень соціального захисту кожного громадянина без дискримінації за будь-якою ознакою. Отож факт існування демократії вказує на її очевидну життєздатність. Демократія, як ідея,

принцип, спроможна реально функціонувати у разі сприйняття її як загальносуспільного блага, за умови існування інтересу до базових цінностей демократичного суспільства. Дотримання демократичних цінностей, посилення законності, правопорядку, створення державних установ, спрямованих на захист громадянських прав, декларується основним фактором державної правотворчості та соціальних перетворень. А значення правової ідеології в цих процесах убачається в її пов'язаності із соціокультурними, правовими, морально-етичними засадами функціонування суспільства, державним будівництвом, звичаями, традиціями, менталітетом народу.

Характерним для правової держави є високий рівень індивідуальної та суспільної моралі. Оскільки, зміцнюючи моральність, суспільство зміцнює право й навпаки. Завдяки такій взаємодії можна скоротити шлях до правової держави, моральну основу якої формують загальнолюдські принципи гуманізму, справедливості, рівності та свободи особистості, її честі та гідності. Правова держава затверджує вищі моральні цінності людини, забезпечує їхню визначальну роль у суспільному житті, заперечує свавілля та насильство над особою. Варто зазначити, що право та мораль відбиваються в етико-правових конструкціях прав людини, а саме цінностях життя, свободи, поваги. Правова ідеологія, будучи глибинним духовним явищем, сприяє становленню правової держави та громадянського суспільства, збагачує свідомість індивіда та суспільства загалом, виступає духовним фундаментом для розбудови демократичної, правової держави [6, с. 110]. Духовне значення ідей полягає в тому, що вони виробляють уявну модель належного розвитку та вдосконалення правової дійсності. Говорячи про формування взірця досконалої правової держави, сьогодні необхідно розширити уявлення про її духовно-моральну сферу, у якій формуються морально-правові цінності у вигляді ідей, ідеалів, цілей, принципів, норм. Є підстави вважати, що такі моральні категорії, як гуманізм, соціальна справедливість, совість, людська гідність, відповідальність є духовними опорами правого життя суспільства. А регулювання правових відносин на основі правових і моральних ідеалів свідчить про підвищену моральну цінність права. Саме моральний вимір права є невіддільною умовою для його вдосконалення та зміцнення гуманістичних орієнтацій. Цих поглядів дотримується також І.Д. Варкалець, вказуючи на обов'язкову орієнтованість правової ідеології на узвичаєні людські цінності та етичну зрілість. Як уважає дослідник, правова ідеологія сприяє створенню таких умов для учасників суспільних відносин, які поліпшували б реалізацію їхніх прав, свобод та інтересів. Однією з найважливіших її особливостей є зображення прогресивних ідейних поглядів своєї епохи, з врахуванням позитивного соціально-історичного досвіду суспільства, у якому вона формується [7, с. 49]. У контексті нашого дослідження хочемо наголосити на ідеологічних гарантіях основних прав і свобод громадян, які, на думку В.Н. Бутиліна, передбачають систему ідей, поглядів, культурних цінностей, основаних на вірі в добро та справедливість. До них науковець відносить заборону на розпалювання соціальної, расової, національної та іншої ворожнечі, свободу літературної, художньої, наукової та інших видів творчості [8, с. 98]. Реалізація ідеологічних гарантій сприяє підвищенню рівня правової культури в державі та індивідуальної й суспільної правосвідомості. До ідеологічних гарантій заведено відносити наявні в суспільстві етичні погляди, моральні норми, що проголошують недоторканність особи. Тому утвердження ідеологічної основи безпосередньо пов'язане з правом, яке виступає однією з визначальних конституційних цінностей і повинне базуватися на ідеологічних принципах держави відповідно до суспільних потреб. Саме на правовій основі будуватиметься суверенна держава й затверджується непорушність її конституційних демократичних цінностей.

Безперечно, правовою державою вважається така держава, у якій юридичними способами забезпечується захист основних прав і свобод людини, а реальність цих прав, верховенство права, законність є найважливішими її постулатами.

Проголошені в Конституції України права та свободи покладають на державу низку обов'язків щодо забезпечення належного функціонування відповідних установ. До останніх належать суди, прокуратура, органи державної влади, інститут Уповноваженого з прав людини та багато іншого. Зокрема, здійснення громадянами своїх конституційних прав значно залежить від функціонування виконавчої влади, оскільки саме вона зобов'язана забезпечити необхідні матеріальні та організаційні умови для реалізації прав громадян. Усе це покликане забезпечити визнання та реальне здійснення прав і свобод людини в країні на рівні міжнародних вимог. Тому є підстави стверджувати, що ідеї прав людини властивий міжнародний характер, оскільки їх дотримання є однією із засад світобудови. Конституція України, як ідеологічний документ, закріпила всі відомі світові практики права і свободи, однак для реалізації багатьох із них необхідне створення належних умов і чітких механізмів. Роль Конституції полягає у вираженні системи цінностей, які мають фундаментальне значення для суспільства, держави, народу та кожної особистості. Пріоритет прав та інтересів людини в сучасному світі є показником високого рівня правової ідеології. Саме вона підвищує рівень правопорядку, оцінює наявні правові відносини та сприяє чіткому розумінню особою своїх прав і обов'язків.

Правова ідеологія, яка є ціннісним феноменом, заведено розглядати як домінуючий розвиток та функціонування правової держави, критерієм правого прогресу, одним з інструментів зміни правової дійсності. Погоджуємося з цінною думкою О.В. Гришук щодо безпосередньої участі правової ідеології у визначенні цілей правового розвитку держави, формуванні правових засад законодавчого поля, обґрунтуванні та оцінці існуючих правових відносин, стимулюванні виникнення корисних правовідносин для держави та суспільства. У цьому аспекті варто розглянути практичну значущість правової ідеології, яка виражається у: формуванні професійної свідомості юридичного корпусу в певній національній правовій системі; визначенні пріоритетів і напрямів розвитку правової політики; підвищенні престижу та значення права, що сприяє цивілізованій формі розв'язання соціальних конфліктів [9, с. 77, 82]. Як бачимо, якісною особливістю правової ідеології є її практичний характер, завдяки чому вона трансформує цінності, розроблені в теоретичній концепції в практичне застосування. Тому можна з упевненістю сказати, що в такий спосіб правова ідеологія бере участь у формуванні правової держави, оскільки під час впливу на державні інститути, правові відносини, нормотворчі процеси здійснюється вплив на державу загалом.

Сучасні демократичні ідеали, правовий розвиток цивілізації дають підстави вважати правову ідеологію структурним елементом державницької ідеології, яка виражає волю та інтереси громадян і суспільства загалом. Однак, зважаючи на норму ст. 15 Основного Закону, яка говорить про багатоманітність ідеологій і невизнання державою жодної з них як обов'язкової, А.І. Луцький пропонує оновлений варіант державницької ідеології – ідеологію державної демократії. На думку науковця, така ідеологія повинна впроваджувати бажані демократичні ідеали у правову дійсність, тобто забезпечувати їхню практичну реалізацію. Дослідник уважає особливістю сучасної правової ідеології як складника ідеології державної демократії готовність держави нести відповідальність за функціонування правової системи. Саме це є принциповою відмінністю сьогодення від часів, коли громадяни підлаштовувалися під державу та панівну в ній ідеологію. Такі досягнення демонструють упевнені кроки в забезпеченні комфорту

особи, а отже – її прав та інтересів [2, с. 108]. Сьогодні роль правової ідеології в конструюванні правової держави є унікальною, оскільки вона не тільки впливає на різні правові інститути держави, але й часто сама є основою для ухвалення юридично значущих рішень у формі правових норм. А правова держава, власне кажучи, передбачає ідеал правової норми як віддзеркалення належного правового регулювання суспільних відносин.

Висновки. Результати здійсненого аналізу дають змогу дійти висновку щодо вагомості ролі ціннісних ідеологічних установок у формуванні державної правової політики. Сучасна правова держава на центральне місце висуває людину, її права та свободи, які виступають відправним пунктом для подальших правових перетворень. Наявність державної правової ідеології сприяє послідовному й ефек-

тивному реформізму. Концентруючи в собі юридичні цінності, правова ідеологія сприяє розвитку демократичних інститутів сучасної правової держави та визначенню концептуальних засад майбутнього правового розвитку. Основною метою державної правової політики виступає абсолютне гарантування та захист прав і свобод людини. Для створення ефективних засобів захисту цих цінностей необхідно є активна діяльність органів державної влади, громади й кожного особисто. Ідеологічними підвалинами правової держави повинні виступати виховання у свідомості громадян шанобливого ставлення та поваги до права й закону. Варто зазначити, що ідеал правової держави ніколи неможливо досягнути остаточно, оскільки кожна держава стикається з колом питань, на розв'язання яких вона скеровує юридичні, політичні, ідеологічні механізми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Недюха М.П. Правова ідеологія: основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття. *Публічне право*. 2012. № 3 (7). С. 299–306.
2. Луцький А.І. Правова ідеологія в українському державотворенні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2015. 426 с.
3. Чепульченко Т.О. Правова держава як гарант дотримання основних демократичних принципів та прав людини у суспільстві. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. Вип. 2(14). С. 110–114.
4. Стахура Б.І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 180 с.
5. Романова А.С. Державне суспільство в природно-правовому просторі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 212–216.
6. Маркович Х.М. Функціональне призначення правової ідеології: теоретико-правовий аналіз. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 108–115.
7. Варкалець І.Д. Вплив правосвідомості на реалізацію функцій права: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право»; Приватний вищий навчальний заклад університет короля Данила. Івано-Франківськ, 2020. 244 с.
8. Бутылин В.Н. Государственно-правовой механизм охраны конституционных прав и свобод граждан : монография. Челябинск : Челяб. юрид. ин-т МВД России, 2001. 177 с.
9. Гришук О.В. Філософія конституційних цінностей : монографія. Київ : «Компанія ВАІТЕ», 2019. 416 с.